

الغارات

و مؤلف آن

○ سیاوش یاری

دشمنان اهل بیت علیهم السلام ممانعت کردند. ولی او به اثر خود و نوشته‌هایش اعتماد کامل داشت و به همین جهت سوگند یاد کرد که آن کتاب را در اصفهان که در آن زمان در مخالفت با شیعه مشهورتر بودند، استنساخ و نشر دهد. به همین دلیل به اصفهان کوچ کرد و به نشر کتاب خود پرداخت. در اصفهان علمای بزرگی از قم از جمله احمدین ابی عبدالله برقی صاحب کتاب شریف المجالس به خدمت وی آمده از او خواستند که به قم نقل مکان نماید. ولی وی نپذیرفت و تا آخر عمر در اصفهان ماند. گروهی از راویان بزرگ اصفهان از قبیل حسن زعفرانی و احمدین علویه اصفهانی از محضرش استفاده نمودند و به همین دلیل او را ابراهیم بن سعید اصفهانی نیز می‌گویند.^۱

محدث ارموی در مقدمه چاپ دو جلدی این کتاب به زبان عربی روایات گوناگون در مورد ابواسحاق ابراهیم و کتاب وی را جمع‌آوری کرده است. در هر صورت، علما و فقه‌های شیعه از آن زمان تاکنون او را از محدثان و علمای مورد وثوق و از بزرگان شیعه و در شمار دانشمندان بزرگ دانسته‌اند ولی علمای اهل سنت او را رافضی و غالی خوانده‌اند. این گروه، احادیث او را معمول یا ضعیف دانسته‌اند.^۲

گرچه هدف ثقفی از نگارش این کتاب همان طوری که گفته شد ذکر غارت‌هایی است که بعد از جنگ نهروان در قلمرو امیرالمؤمنین علی(ع) صورت گرفته بود، ولی او به موضوع‌های دیگری از جمله نحوه زندگی علی(ع)، روش اداری، سیاسی و اخلاقی آن حضرت نیز در لابلای کتاب خود پرداخته است که در ادامه به آنها پرداخته می‌شود.

پنجاه کتاب از ثقفی یاد کرده‌اند که البته تنها کتاب غارات از آنها باقی مانده است. این کتاب‌ها عبارتند از:

- ۱ - کتاب سقیفه
- ۲ - کتاب مغازی
- ۳ - کتاب رده
- ۴ - کتاب مقتل عثمان
- ۵ - کتاب شوری
- ۶ - کتاب بیعت امیرالمؤمنین
- ۷ - کتاب جمل
- ۸ - کتاب صفین

الغارات عنوان کتاب‌هایی است که موضوع آنها به ذکر عمل و چگونگی شیبخون و غارت قلمرو علی(ع) توسط ایادی و عمال معاویه می‌پردازند. پس از جنگ صفین یکی از سیاست‌های معاویه برای مقابله با امام علی(ع) و مستأصل کردن یاران و طرفداران آن حضرت، غارت قلمرو آنان و قتل و کشتار در این سرزمین‌ها بود. هدف معاویه ایجاد رعب و وحشت و ناامنی و اضطراب و آزار و اذیت شیعیان و نهایتاً تضعیف حکومت علی(ع) بود. در کتاب‌های تاریخ و سیره از این گونه اعمال معاویه و عمال او تحت عنوان «غارات» یاد شده که منظور همان شیبخون و حمله غافلگیرانه است.^۱

قبل از ثقفی و پس از او کسانی چون ابومخنف لوط بن یحیی (متوفی ۱۵۷ هـ. ق.)، ابومنذر هشام بن محمد الکلبی (متوفی ۲۰۲ یا ۲۰۴ یا ۲۰۶ هـ. ق.) و نصر بن مزاحم المنقری (متوفی ۲۱۲ هـ. ق.)، ابوالحسن علی بن محمد بن عبدالله بن ابی‌سیف المدائنی (متوفی ۲۲۵ هـ. ق.)، ابومحمد احمد بن عبدالعزیز بن یحیی بن عیسی الجلودی (متوفی ۳۰۲ هـ. ق.) و ابوعبدالله احمد بن محمد بن سیار الکاتب البصری (متوفی ۳۶۸ هـ. ق.) کتاب‌هایی تحت عنوان غارات نوشته‌اند که وجه تسمیه آن نیز از کلام مولی علی(ع) گرفته شده است، آنجا که در خطبه جهادیه می‌فرمایند «سنت علیکم الغارات».^۲

البته تاکنون غیر از کتاب غارات ثقفی کوفی کتاب دیگری با این عنوان یافت نشده و به چاپ نرسیده است در مورد مؤلف کتاب مورد بحث و اثر او دانشمندان شیعه و سنی اعم از متقدم و متأخر نظرای مختلف و گاه متضادی ارائه داده‌اند. اما آنچه مورد اتفاق همه می‌باشد این است که ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن سعید بن هلال بن عاصم بن سعد بن مسعود ثقفی کوفی از مؤلفان نامی و نویسندگان معروف عصر خود بوده و در حدود پنجاه کتاب تألیف نموده است. نسب وی به سعد بن مسعود ثقفی، عمومی مختار بن ثقفی می‌پیوندد که از طرف امیرالمؤمنین علی(ع) والی مداین بوده است. ابواسحاق ابراهیم ابتدا زیدی مذهب بود، سپس به مذهب امامیه اثنی عشریه گروید. تاریخ ولادت وی در دست نیست ولی در سال ۲۸۳ هـ. ق در اصفهان درگذشته است. علت رفتن وی از کوفه به اصفهان نیز این بوده که وی کتابی با عنوان المعرفة در مناقب اهل بیت علیهم السلام و مثالب دشمنان آنها نوشته که برخی از دانشمندان کوفه از نشر آن کتاب به جهت اشتمالش بر مثالب

○ الغارات (ترجمه فارسی الغارات)

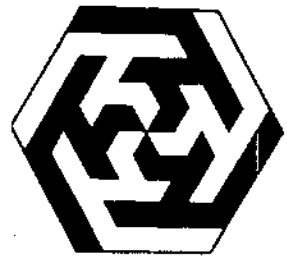
○ تألیف: ابن هلال ثقفی

○ ترجمه: عبدالمحمد آیتی

○ ناشر: سازمان چاپ و انتشارات

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تهران،

چاپ دوم، ۱۳۷۴، ۲۶۴ ص

پس از جنگ صفین، یکی از سیاست‌های معاویه برای مقابله با امام علی (ع) و مستاصل کردن یاران و طرفداران آن حضرت، غارت قلمرو آنان و قتل و کشتار در این سرزمین‌ها بود. هدف معاویه ایجاد رعب و وحشت و ناامنی و اضطراب و آزار و اذیت شیعیان و نهایتاً تضعیف حکومت علی (ع) بود. در کتابهای تاریخ و سیره از این گونه اعمال معاویه و عمال او تحت عنوان «غارات» یاد شده که منظور همان شیخون و حمله غافلگیرانه است

شیعه بوده و آنان مطالب این کتاب را در آثار خود آورده‌اند. محدث ارموی در مقدمه جلد اول کتاب غارات اسامی این دانشمندان و نحوه استفاده آنان را ذکر کرده است که البته بیشتر این افراد علما و فقهای شیعه هستند. البته ابن ابی الحدید نیز در شرح نهج البلاغه بسیاری از قصص و روایات آن را درج کرده و بر سایر کتب تاریخ مقدم شمرده است.

تاکنون در ایران و کشورهای دیگر چندین بار کتاب غارات را به زبان‌های مختلف به چاپ رسانده‌اند. از کتاب مذکور نسخه‌هایی در کتابخانه‌ها و یا نزد بزرگان شیعه نگهداری می‌شده است. شارح نهج البلاغه این کتاب را در کتابخانه بغداد دیده است. ابن طاووس، علامه مجلسی، شیخ حر عاملی، میرزا حسین نوری و... نسخه‌ای از کتاب مذکور را در اختیار داشته‌اند. نسخه محدث ارموی نیز ظاهراً همان نسخه‌ای بوده که میرزا حسین نوری در اختیار داشته است. نسخه‌هایی از این کتاب در هند و کشورهای عربی نیز موجود است که عطاروی از نسخه موجود در دهلی استفاده کرده است.

مهمترین چاپ غارات در ایران با مقدمه، حواشی و تعلیقات محدث ارموی صورت گرفته است. اما متأسفانه این چاپ به فارسی ترجمه نشده است. مقدمه‌ای که محدث ارموی بر این کتاب دو جلدی نوشته بیش از صد صفحه و حاوی مطالب مختلفی در مورد مؤلف و کتاب او است. از جمله او نظرات دانشمندان و علمای شیعه و سنی در مورد مؤلف و کتاب وی، فهرست کسانی که ثقفی در کتاب خود از آنان روایت کرده، فهرست شاگردان ثقفی یا کسانی که این کتاب یا مطالب دیگر را از او نقل کرده‌اند و حتی دیدگاه و نقطه نظرات دانشمندان معاصر از جمله نویسندگان عرب درباره وی را ذکر کرده است. دیگر چاپ‌های غارات که به فارسی ترجمه شده عبارتند از:

۱- عزیزالله عطاروی در سال ۱۳۷۳ هـ. ش از روی نسخه خطی که از کتابخانه خانه فرهنگ ایران در دهلی تهیه کرده ترجمه این کتاب را با حواشی و مقدمه در ۶۳۵ صفحه به چاپ رسانده است. ۳۰۰ صفحه از این کتاب یعنی به طور دقیق نیمی از کتاب در مورد زندگی و خصوصیات اعلام غارات است که به ترتیب حروف الفباء تنظیم شده است.

۲- عبدالمحمد آیتی نیز ترجمه این کتاب را از روی نسخه خطی دمشق در سال ۱۳۷۱ هـ. ش به چاپ رسانده که ۲۶۴ صفحه را شامل می‌شود ولی مقدمه و تعلیقات آن بسیار مختصر می‌باشد. آیتی کتاب را به دو بخش تقسیم کرده که البته این بخش‌بندی مبنا و اساس مشخصی ندارد.

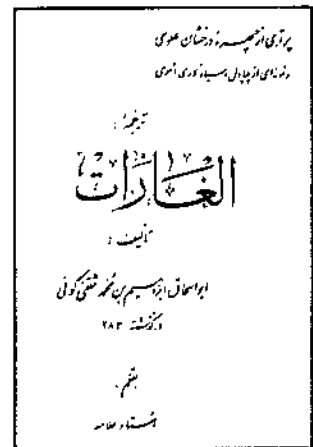
در بخش اول حجم مطالب و مباحث عبادی و اخلاقی زیاد است و بخش دوم صرفاً مطالب سیاسی و نظامی را دربر می‌گیرد.

۳- محمد باقر گمره‌ای نیز ترجمه‌ای از این کتاب در سال ۱۳۵۶ هـ. ش در ۳۶۰ صفحه به چاپ رسانده است.

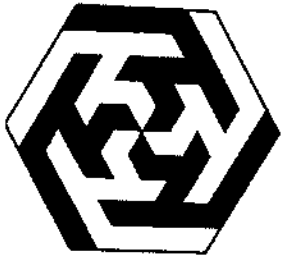
اکنون به بررسی موضوع و محتوای غارات پرداخته می‌شود؛ به طور کلی می‌توان گفت این کتاب از نظر محتوا دچار پراکندگی زیادی است و موضوعات مختلفی همچون مسائل سیاسی، اخلاقی،

- ۹- کتاب حکمین
- ۱۰- کتاب نهروان
- ۱۱- کتاب غارات
- ۱۲- کتاب مقتل امیرالمؤمنین (ع)
- ۱۳- کتاب رسائل امیرالمؤمنین (ع) و جنگ‌های او
- ۱۴- کتاب قیام امام حسین (ع)
- ۱۵- کتاب مقتل امام حسین (ع)
- ۱۶- کتاب توأبین و عین ورده
- ۱۷- کتاب اخبار مختار
- ۱۸- کتاب فدک
- ۱۹- کتاب حجت در افعال مکرمین
- ۲۰- کتاب سرائر
- ۲۱- کتاب موده ذوی القربی
- ۲۲- کتاب معرفت
- ۲۳- کتاب حوض و شفاعت
- ۲۴- کتاب جامع کبیر در فقه
- ۲۵- کتاب جامع صغیر
- ۲۶- کتاب آیات و ارده در شأن علی (ع)
- ۲۷- کتاب فضیلت کوفه و اصحابی که در آنجا سکونت دارند
- ۲۸- کتاب امامت کبیر
- ۲۹- کتاب امامت صغیر
- ۳۰- کتاب متقین
- ۳۱- کتاب خبائز
- ۳۲- کتاب وصیت
- ۳۳- کتاب مبتدا
- ۳۴- کتاب اخبار عمر
- ۳۵- کتاب اخبار عثمان
- ۳۶- کتاب دار
- ۳۷- کتاب احداث
- ۳۸- کتاب حروراء
- ۳۹- کتاب استفتار و غارات
- ۴۰- کتاب سیره
- ۴۱- کتاب اخبار یزید
- ۴۲- کتاب ابن زبیر
- ۴۳- کتاب تفسیر
- ۴۴- کتاب تاریخ
- ۴۵- کتاب رویا
- ۴۶- کتاب اشربه کبیر و صغیر
- ۴۷- کتاب اخبار زید
- ۴۸- کتاب محمد و ابراهیم
- ۴۹- کتاب مقتولین از آل محمد (ص)
- ۵۰- کتاب خطب معربات

کتاب الغارات که تنها کتاب باقی مانده از آثار اوست از زمان‌های پیشین در طی قرون متمادی مورد استفاده علمای بزرگ

«الغارات» عنوان کتاب‌هایی است که موضوع آنها به ذکر علل و چگونگی شیخون و غارت قلمرو علی (ع) توسط ابادی و عمال معاویه می‌پردازند

عناوین میبحث اول است.

در میبحث دوم نیز موضوع‌هایی چون امامت و مسئله جانشینی پیامبر(ص)، نحوه رفتار خود با خلفای سه‌گانه قبل از خود و عمل بیعت و همکاری با آنان، نماز، روزه، وضو، اعتکاف، دعا، تقوی، صفات خداوند، خصال مؤمنان بیان شده که برخی دارای عنوان مشخص و مجزا و برخی به صورت پراکنده در خطبه‌ها و نامه‌های آن حضرت به آنها اشاره شده است. مطالب مربوط به جانشینی پیامبر(ص) (ص ۱۰۹ به بعد) در منابع دیگر به ندرت یافت می‌شود و شاید بتوان این کتاب را در این مورد تا حدود زیادی منحصر به فرد دانست.

در میبحث سوم نیز مطالبی چون روش علی(ع) در تقسیم بیت‌المال و تفاوت آن با سیاست‌های عمر و عثمان، زندگی خصوصی علی(ع) رفتار علی(ع) با خویشان، نزدیکان و اطرافیان در مسائل و امور مربوط به بیت‌المال، رفتار علی(ع) با کارگزاران امور مالی و سفارش‌های آن حضرت در مورد نحوه اخذ مالیات و خراج و رفتار با مردم و... بیان شده است. البته همان طور که گفته شد این مباحث در کتاب دارای نظم و ترتیب خاصی نیستند و این دسته‌بندی تنها نتیجه مطالعه این کتاب توسط نگارنده این مقاله است. شاید بتوان با اندکی مسامحه و اغماض نظم و ترتیب موجود در کتاب را بدین گونه بیان کرد:

- ۱- بیت‌المال و کارگزاران مالی و سیاست‌های علی(ع) در این مورد
- ۲- مسائل عقیدتی، عبادی، اخلاقی
- ۳- اوضاع مصر
- ۴- اوضاع کوفه و مصر و به طور کلی عراق
- ۵- اوضاع حجاز و یمن
- ۶- عیب‌جویان و دشمنان علی(ع)

با این حال حرکت‌ها، جریان‌ها و حوادث مختلف کوچک و بزرگ دیگری در کتاب آمده که شاید بتوان آنها را گریز مؤلف به جهت ارتباط دور یا نزدیک آنان با حوادث ذکر شده در هر میبحث دانست و البته گاهی هم هیچگونه تناسب و ارتباطی بین یک میبحث با مطلب قبل و یا بعد از آن مشاهده نمی‌شود. به طور کلی آنچه درباره این کتاب می‌توان گفت این است که این اثر یکی از مهمترین منابع برای شناخت علی(ع) سیاست‌ها و دشمنان آن حضرت است که توسط یک شیعه متدین و مخلص نوشته شده و جزو معبود کتاب‌هایی از این دست می‌باشد که از گزند حوادث محفوظ مانده و به دست ما رسیده است.

پی‌نوشتها:

- ۱- ابراهیم بن محمد ثقفی: غارات، ترجمه و حواشی عزیزالله عطاردی، بی‌جا، انتشارات عطارد، ۱۳۷۳، ص ۲ مقدمه.
- ۲- ابواسحاق ابراهیم بن محمد ثقفی کوفی: الغارات، (عربی) با مقدمه و حواشی و تعلیقات میرجلال‌الدین حسینی ارموی «محدث» تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۴ هـ. ش، جلد اول مقدمه «سح - سط».
- ۳- الغارات، چاپ عطاردی، ص ۶ و ۷ و الغارات، چاپ محدث ارموی، جلد اول، مقدمه «الف و ب».
- ۴- الغارات، چاپ محدث ارموی، جلد اول، مقدمه، «لب، لج» و دیگر صفحات.
- ۵- غارات، چاپ محدث ارموی، جلد اول، مقدمه «د» و ص «لذ» و دیگر صفحات.
- ۶- غارات، چاپ عطاردی، ص ۱۸ - ۱۶.

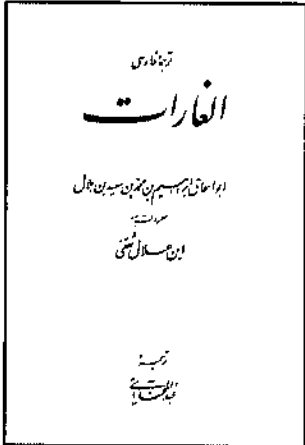
اداری، عبادی و... را شامل می‌شود که بدون ذکر تاریخ و بی‌هیچ نظم منطقی کنار هم قرار گرفته‌اند. شاید مؤلف به راحتی می‌توانست موضوع‌های تاریخی، سیاسی، اداری، اخلاقی، عبادی و غیره را از یکدیگر مجزا نموده و هر کدام را در یک بخش بیان می‌کرد ولی او به هر دلیل این کار را انجام نداده است. اگر واقعاً مؤلف پنجاه کتاب تألیف کرده باشد که چنین گمانی تا حدودی بعید به نظر می‌رسد، می‌بایست حداقل هر کدام از این کتاب‌ها به موضوع خاصی می‌پرداخت و لذا دیگر لزومی به پراکنده‌نویسی در این کتاب نبود. شاید بتوان گفت که این کتاب به نوعی خلاصه‌ای از چند کتاب وی در باره علی(ع) است که بدین گونه به دست ما رسیده است. البته این فقط یک حدس و گمان است و شاید هم به دلیل علاقه و ارادت نویسنده به علی(ع) و وسواس او در این مورد که ممکن است برخی آثار او از بین برود، خود به طور عمدی برخی مطالب و مباحث کتاب‌های دیگر خود در مورد علی(ع) را در این کتاب جمع کرده است.

یکی از علل توجه علما و دانشمندان شیعه به این کتاب همین ویژگی کتاب است به این معنا که این کتاب صرفاً یک کتاب تاریخی نیست بلکه شبه دایره‌المعارف کوچکی حاوی مطالب و موضوع‌های مختلف اعم از سیاسی، عبادی، اخلاقی و... درباره علی(ع) است که البته غلبه با مسائل و حوادث سیاسی و نظامی است. می‌توان مطالب و مباحث کتاب را بدون توجه به نظم و ترتیب آن‌ها در کتاب به صورت زیر تقسیم‌بندی کرد:

- ۱- مباحث سیاسی و نظامی که حجم عمده کتاب را به خود اختصاص داده است و البته توالی و ترتیب تاریخی درستی ندارد.
- ۲- مسائل اداری و مالی یا «بیت‌المال» و کارگزاران و عمال دیوانی و مالیاتی.
- ۳- مباحث اخلاقی، عبادی و عقیدتی
- ۴- بخشی از کتاب نیز نامه‌ها و خطبه‌هایی از علی(ع) است که

در لابلای کتاب موجود و به مناسبت‌های مختلف بیان شده‌اند. بیشتر مباحث کتاب را می‌توان اول تشکیل می‌دهد و موضوعات دیگر به صورت جسته گریخته عموماً در نیمه اول کتاب آورده شده است. گرچه شاید این بخش از کتاب جزو قسمت‌هایی بود که مؤلف می‌بایست حداقل ترتیب و توالی تاریخی را در آن رعایت می‌کرد، ولی مؤلف همین کار را نیز نکرده و این خود نشانگر آن است که یا این کتاب جزو کتاب‌های تاریخی وی نبوده است که چنین چیزی بعید به نظر می‌رسد و یا اینکه مؤلف یک مورخ نسبتاً حرفه‌ای چون طبری، یعقوبی و... نبوده است، او این مطالب را از سر عقیده و ارادت به علی(ع) و تشیع نگاهشته است. البته این بدان معنا نیست که کتاب وی فاقد صداقت و سندیت است بلکه فقط ناشی از عدم اطلاع او از فنون تاریخ‌نگاری و نگارش مطالب تاریخی است. به عبارت دیگر اثر او صادقانه ولی ناشیانه نوشته شده است.

تلاش‌های سیاسی و نظامی امام علی(ع) پس از بازگشت از نبرد نهروان، حکومت قیس بن سعد بن عباده انصاری و محمدبن ابی‌بکر در مصر، نحوه کشته شدن مالک‌اشتر، حکومت عمروعاص در مصر، کشته شدن محمدبن ابی‌بکر و پی آمدهای آن، دخالت‌ها و دست‌اندازی معاویه و عمال وی در بصره، تاختن ضحاک بن قیس به کوفه، حمله نعمان بن بشیر انصاری بر عین‌کمر، حمله سفیان بن عوف غامدی بر انبار، حمله یزیدبن شجره رهاوی بر مردم مکه، دشمنان علی(ع)، کسانی که از علی(ع) جدا شدند (ثقفی شمار آنان را ۱۸ تن می‌داند که به ذکر نام و سرگذشت آنان می‌پردازد و هم‌چنین عمل و چگونگی جدایی ایشان از علی(ع) را بیان می‌کند)، حمله بسربن ابی‌ارطاه بر حجاز و یمن و پی آمدهای آن مهمترین

تاکنون غیر از کتاب «غارات» ابواسحاق ابراهیم ثقفی کوفی، کتاب دیگری با این عنوان یافت نشده و به چاپ نرسیده است